

Irena Jaros
(Uniwersytet Łódzki,
e-mail: irena.jaros@uni.lodz.pl)

PRZYMIOTNIKI GRADACYJNE Z PREFIKSEM OB- W GWARACH I HISTORII JĘZYKA POLSKIEGO

Wśród polskich przymiotników funkcjonujących zarówno w odmianie ogólnej, jak i w odmianach terytorialnych – w gwarach i dialektach, znajdują się przymiotniki gradacyjne oznaczające „intensyfikację lub osłabienie cechy nazwanej przymiotnikiem stanowiącym podstawę słowotwórczą” [GWJP, 502]. W skład tej kategorii semantycznej wchodzi m.in. derywaty wskazujące na cechę niepełną wobec podstawy słowotwórczej, określane także przymiotnikami mniejszego stopnia natężenia lub osłabionymi [Trześniewska 1996, 207]. Należą do nich derywaty słowotwórcze powstałe za pomocą różnych technik i środków derywacyjnych. We współczesnej polszczyźnie ogólnej, by utworzyć omawiane formacje, stosuje się kilka formantów, wskazujących na niższy poziom cechy niż w przymiotniku podstawowym. Są to sufiksy: **-awy** (np. *brudnawy, słodkawy*), **-owyy**, (np. *kwaskowyy*), **-[k]owaty** (np. *głupkowaty, głupowaty, kwaskowaty*), **-owity** (np. *słabowity*) i prefiksy: **przy-** (np. *przygłuchy, przygłupi*), **niedo-** (np. *niedorozwinięty*), **pod-** (np. *podświadomy*) [zob. GWJP, 506, 509] oraz **pół-** (np. *półsuchy*) [zob. NKJP]. Repertuar ten można znacznie rozszerzyć, gdy podany zestaw uzupełni się o formanty występujące w polskich gwarach. Lektura źródeł publikowanych (monografie, atlasy, słowniki¹) i niepublikowanych [KSGP] zamieszczających materiał gwarowy z terenu Polski etnicznej przynosi informacje o innych sufiksach, występujących w nich w tej samej funkcji (np. **-asy** w *białasy*, **-asty** w *czerwieniasty*, **-aty** w *brązowaty*, **-isty** w *zielenisty*, **-ity** w *wązity*, **-owity** w *mizerowity* oraz **-erny** w *smuterny* [Sychta 1985]); prefiksach, np. **po-** w *podługi, pochudy, poróżowy, poczarny, podziwny* i **ob-** w *obluźny, obstary* [zob. Trześniewska 1996, 209; Indeks SGP] oraz formantach nieciągłych tworzących formacje prefiksalnie-sufiksalne, np. *obstarawy, obstarni; przygłuchawy, przygłupisty; pobiaławy; pomo-*

---

¹ Np. Maciejewski 1969, Górniewicz 1973, Kaś 2011, Kaś 2015–2018, Sychta 1967–1976, Steffen 1984, Sychta 1985, SL, SGOWM, SGP PAN, SGS, Szym; MAGP, mp. 530–532, AJK, mp. 422, AGM, mp. 423, 425.

*drasy, poźóltasy; poczerwieniaty; podglupawy, podstarni*² [zob. Cyran 1977, 120; Indeks SGP].

Przedmiotem mojego zainteresowania są przymiotniki gradacyjne notowane w gwarach polskich, charakteryzujące się prefiksem *ob-*, a głównym celem artykułu jest wskazanie sposobów ich kreacji oraz repartycji na terenie Polski etnicznej. Wnioski wynikające z ich geografii zostaną wsparte danymi historycznojęzykowymi pochodzącymi ze źródeł leksykograficznych oraz z innych języków słowiańskich. Podstawą analizy są dane gwarowe wyekscerpowane z dostępnych źródeł publikowanych oraz kartoteki *Słownika gwar polskich* PAN [KSGP]. Są to materiały pochodzące z rozległej cezury czasowej – od danych dziewiętnastowiecznych zamieszczonych w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza [SGPKarł] po materiał gromadzony na początku XXI wieku [Osowski 2018]. Zdecydowana większość z tak pozyskanych derywatów należy do przestarzałej warstwy leksyki gwarowej, współcześnie – z uwagi na duży wpływ polszczyzny literackiej na gwary ludowe – nieznanymi ich użytkownikom lub występującymi sporadycznie w mowie najstarszego pokolenia.

Niewątpliwie obecność w polskich gwarach formacji gradacyjnych charakteryzujących się prefiksem *ob-* związana jest z historycznym rozwojem języka polskiego, w tym dialektów i gwar rozumianych jako terytorialne odmiany polszczyzny etnicznej [Dejna 1994]. Wprawdzie po wykształceniu się ogólnej odmiany języka systemy gwarowe w dużej mierze ewoluowały niezależnie od polszczyzny standardowej, jednak podlegały jej ciągłym wpływom na różnych etapach jej rozwoju. W ten sposób w ich zasobie leksykalnym znalazło się słownictwo o różnej proveniencji (gwarowej i ogólnopolskiej), ustalone w różnym czasie. Powszechnie wiadomo, że gwary ludowe w dużej mierze przechowują dawną leksykę, często dzisiaj uznawaną za archaiczną. Takimi leksemami są omawiane przymiotniki, w przeważającej liczbie derywaty prefiksarno-sufiksarne z prefiksem *ob-* oraz sufiksami: *-ny*, *-ni*, *-szy*, *-awy*.

Historyczne źródła filologiczne notują występowanie przymiotników z tym wykładnikiem od końca XV wieku. Najstarsze znane poświadczenie pochodzi z rękopiśmiennego tekstu *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa* datowanego na ok. 1500 r. Jest to forma *obdluży* 'za długi, longiusculus, longior': *Broda myal vyelyką, nyeczno obdlusza, vloszow myekkych a sylno nadobna*³ (Jesu barba nigra fuit et proluxa satis) [SStp, t. 5, z. 4, *Rozm* 152]. W najstarszych źródłach, przede wszystkim z XVI wieku,

² Wykaz typów strukturalnych prefiksarno-sufiksarnych występujących w polskich gwarach znajduje się w pracy L. Trzeźniewskiej [1996, 209].

³ Przykłady i cytaty pochodzą ze *Słownika staropolskiego* [SStp], *Słownika języka polskiego* S.B. Lindego [Linde], *Słownika języka polskiego XVI wieku* [SłXVI], kartoteki *Słownika języka polskiego XVII i 1. poł. XVIII w.* [KartSłXVII] oraz pracy H. Perzowej [1969]. Po odsyłaczach do słowników i monografii zachowano występujące w nich skrótowo źródła zapisane kursywą oraz podano rok ich wydania.

występują także nieodmienne przymiotniki *obdłuż* ‘trochę za długi’, *obstarz* ‘nieco stary’, *obwysz* ‘wyższy’ pełniące w zdaniu funkcje przydawek [Perzowa 1969, 80; Brückner 1970, 369, 514] w odróżnieniu od podobnych form o znaczeniu przysłówka i funkcji okolicznika, np. *obdal* ‘daleko’, *obzdłuż* ‘wzdłuż’, *obwysz* ‘powyżej’, *obszerz* ‘szeroko’ [SIXVI; Linde]. Zdecydowanie więcej przykładów przymiotników odnajdujemy w zabytkach datowanych na wiek XVII i XVIII, choć nie są one zbyt liczne i czasami trudne do zinterpretowania. W większości wypadków konteksty niejednoznacznie wskazują na ich znaczenie gradacyjne. Niekiedy odprzymiotnikowe struktury z *ob-* wyrażają średni stopień intensyfikacji nazywanej cechy, np. **obdalny** ‘odległy, daleko położony’: *ja chcę groblę wielką usypać (...), od kopca pierwszego granic swoich od Spytkowic aż do granic zasię jego, które ma gruntem JKM starostwem zatorskiem, jakoż jest dosyć obdalne* [SIXVI 1570]; *Kupiectwo odległe wyspy głuchemi pustyniami obdálne kráje złącza* [Linde Arch.dal 1643; KartSIXVII] lub można je interpretować jako formacje gradacyjne, choć decyzja ta nie jest jednoznaczna i niekiedy wydaje się wątpliwa, np. **obdłuż**, **obzdłuż**, **obdłuższy** ‘długi, podługowaty albo trochę dłuższy niż normalnie’: *Był Alexánder średniej urody, twarzy obdłuż, kościsty y zyláfty* [Perzowa 1969, 80, Biel Kron 1564]; *Yágoty obdłuż Máliny álbo morwy* [ibid. Mącz 1564]; *listki obdłuż podobné Migdałowym* [ibid., 80, Marc Urz 1595]; *Od męża więc miewála dwoie ząwieszenie Trzecią obzdłużfz pifzczalkę z rubinem dla dzieci* [ibid. Ciek Piotr 1597]; *ramiona wyniofle, ręce kfthaltowne s palufzki członkami obdłużfzemi flicźnie uformowane* [SIXVI 1575]; *Białorzytka polny ptak kamieniste drogi / Radmiłuiie ieft ftary ma obdłużfze nogi* [ibid. 1584]; *obdłuższy – podługowato okragły co nie iest doskonale okragły. Termin jubilerow względem pereł* [KartSIXVII/XVIII, Dan Dict 1743]; **obdłużny** ‘cokolwiek długi, przydłuższy, podługowaty’: *Rzecz iakąkolwiek obdłużną raz z wieczora przeczytawszy, tak ią nazajutrz zupełnie mówi iako drugi z ksiąg czyta* [Linde, WargWal 1609]; *ogród mierny, obdłużny* [ibid. Pot.Arg 1697]; *siedzi koztek... prętá obdłużnego; ná prátku iednym listkow kilká obdłużnych y obszernych, podczas w iedno, pod czas we dwoie rozstrzygnionych; Ieft źiele ...klącza i liścía wełnisto popielátego, iásno obdłużonego* [KartSIXVII/XVIII, SyrZiel 1613 r.]; *gmach budowany w okrag, w koło, albo w okrag obdłużny* [ibid. Dan.Dict 1743]; **obgrubszy** ‘przygruby’: *Węgle obgrubsze* [Linde Haur.Sk 1693]; **obrzędny//ni** ‘niebardzo gęsty, trochę rzadki’: *Lepiey że obrzędny będzie kley, aniżeli gdyby potym malowane miało się łupić* [Linde Haur.Sk 1693]; *Obrzędniá siejba dorodnieyszy niż gęsta len przynosi* [ibid. Przędz bez daty]; *Wstyd, statek, cnoty te i w panach dziś obrzędnie; Trafunkiem obrzędnim spotkał się zemną we śrzodku morza* [ibid. Pot.Arg 1697]; *weźmi láyná Bykowego swierżego, soli prostey, oboygá zarowno, rozmąc Winem iák kásze obrzędniá, przywarz* [KartSIXVII/XVIII, Promptuarium 1716]; *weźmi Prosa lub Iagiel (...) włoż do garczka, miarkując aby nie było bárdzo gęsto, tylko iak obrzędniá kasza* [ibid. Vade mecum 1724];

Znaki Flegmatyka być sądzę te: gdy kto ogromny, tułowity ... włosą obrzędnego, miętkiego, białego [ibid., *Inf Astr* 1743]; **obstarz** ‘podstarzały, starawy’: Nufz co fię w tych domach dżeie, gdzie mężowie obftarz mają żony [Perzowa 1969, 80, *Górn.Rozm* 1587]; Jeśli nązbyt młoda, nic nie będzie umiała, a ieśli obstarz, nic nie będzie mogła [KartSłXVII/XVIII, *Zajarz I*, 1601–1650], **obstary** ‘podstarzały, starawy’: *beczek 10 już obstarzych*, kosz do chmielu [KartSłXVII/XVIII, *Inw. dóbr szlach* 1698]; **obwyż** ‘wyższy, przewyższający’: *widział dyabła, iako chłopą statury obwyż*, trzy dni przed śmiercią swoją [KartSłXVII/XVIII, *Birk.Exorb.Rus* 1633]; *Bifkup vbrał sie był ohromnie, w fzatę fzeroką (...) fam też obwyfz*, iakoby ná máyefthacie fiedział [Perzowa 1969, 80, *Górn.Dworz* 1566]; *Który sie iezdno potykác ma, pátrz mieyscá rownego álbo trochę obwyusz* [ibid. *Biel Spraw* 1569]; **obwyszny, obwyszzy** ‘wyższy, przewyższający’: *kopytnik (...) ma (...) kwiát bronatny (...) ná obwyszzey á cienkiey stopce; kłacze wedlug buyności ziemie, ná której roście, podczas ná wzwysz człowieka obwyszne*, podczas ná dwa łokci [KartSłXVII/XVIII, *Syr.Ziel* 1613], *Przy ścianach kominy przestronne dla wczasu Gości, ná przymurkach obwysznych* [ibid. *S.Tward.Legacyja* 1633].

Formacje te funkcjonują w polszczyźnie ogólnej do końca XVIII wieku. Dziewiętnastowieczne słowniki języka polskiego [SW, SWil] notują wprawdzie derywaty przymiotnikowe z prefiksem *ob-* (zob. *obdalny, obdłużny, obgęstny, obgrubszy, obrzędny // -ni, obstary* SW, SWil; *oblużny, obdłuższy, obstarni* SW) w omawianym znaczeniu, ale większość z nich opatrzona jest kwalifikatorem: *archaiczny, przestarzały* lub *gwarowy*. Podobne określenia pojawiają się przy hasłach zamieszczonych w *Słowniku języka polskiego* W. Doroszewskiego [Dor] zawierającym słownictwo od połowy XVIII wieku do połowy wieku XX. Słownik ten notuje przymiotniki: *obdłużny* ‘podłużny, podługowaty’ z kwalifikatorem *dawny*, *obrzędni* ‘niezbyt gęsty, dość rzadki’ z adnotacją: *rzadko używany, regionalny* oraz *obgrubny* ‘dość gruby, przygruby’ określony jako *gwarowy*.

Współcześnie nieznane i nieużywane formacje gradacyjne z prefiksem *ob-* [zob. np. USJP, PSWP, NKJP] dłużej zachowały swoją żywotność w gwarach ludowych. Materiał gwarowy, pochodzący z różnych źródeł publikowanych i niepublikowanych, zawiera szereg przykładów przymiotników mających w swojej strukturze interesujący nas prefiks. Są to zarówno formacje powstałe w wyniku prefiksacji przymiotników podstawowych, np. **oblużny**⁴ ‘lużnawy’: *biały oblużny barani kozuch*, łukowskie [SGPKarł III 361; Cyran 1977, 119], **obsuchy** ‘suchy’ [Osowski 2018, 135], jak i derywaty prefiksarno-sufiksalne, tworzone za pomocą

⁴ Ponieważ przytoczone w pracy fakty słowotwórcze wyekscerpowano z różnych źródeł, w których stosowano niejednolity sposób zapisu (ortograficzny i/lub fonetyczny), zrezygnowano ze stosowania znaków fonetycznych i ograniczono do minimum oddawanie w piśmie zjawisk fonetycznych występujących w przykładach. Omawiany formant zawsze zapisywany jest ortograficznie w postaci *ob-*.

nieciąglych formantów: *ob-/-ny*; *ob-/-ni*; *ob-/-awy*, np. **obsuszne** (pole) ‘trochę suche’; **obstarny** ‘trochę stary’, **obgęstny** ‘trochę za gęsty, gęstawy’, **obgrubny // obgrubni** ‘trochę gruby, grubawy’, **obczyrniawy** ‘trochę czarny’, **obstarawy** ‘trochę stary’, **obsuchawy** ‘trochę suchy’⁵ [KSGP]. Ten ostatni typ słowotwórczy zasadniczo przeważa, co wiąże się z zauważoną przez L. Trześniewską tendencją „do stosowania tego typu sposobu słowotwórczego w dialektach polskich” [Trześniewska 1996, 211] do budowy przymiotników o znaczeniu niepełnej cechy. Bliższa analiza znaczeń wspomnianych formacji oraz ich kontekstów pokazuje, że – podobnie jak w odniesieniu do materiału historycznego – z pewną rozważą należy dokonywać ich klasyfikacji semantycznej, nie zawsze bowiem wskazują one na tzw. cechę niepełną w stosunku do podstawy. Czasami mają one znaczenie tożsame z nią, np. **obgrubny // -ni** ‘gruby’: *„una jus taka uobgrubna do ślubu sła*, Radkowice, pow. kielecki,⁶ Nienadówka, pow. rzeszowski, Czchów, pow. brzeski, Górka Łaganowska, pow. proszowicki⁷ [KSGP], krakowskie [SGPKarł III, 353; Krak IV, 299]; **obzedni** ‘rzadki’ Koszuty, pow. średzki; *obzedni las* Nienadówka, pow. rzeszowski; *obzedni płatek* ‘rzadki materiał z lnu’ Niechanowo, pow. gnieźnieński [KSGP]; **obsuchy** ‘suchy’ Bukowiec, pow. leszczyński [Osowski 2018, 135]; **obgęśni** ‘gęsty’: *Ugotuję obgęśniej poliwiki* [SGPKarł, III, 353, *Zb IV 128*, wieluński]; **obwyżni** ‘wysoki’ Bryzgów, pow. przysuski SL. Brak gradacyjnej funkcji formantu *ob-/-ni* powoduje tworzenie od tego typu struktur form stopnia wyższego z sufiksem *-ejszy*, np. **obrz[a]dniejszy**: *obrzadniejszy*, *naremne były kłosy* Bilwinowo, pow. suwalski [KSGP], *obzedniejszy* ‘rzadszy’ Kamień, pow. rzeszowski [Kutyła 2016]; **obstarniejszy**: *ji kobity były, no co tak obstarniejsze* Radecznicza, pow. zamojski [KSGP]. W analizowanym materiale znalazły się także przykłady przymiotników tautologicznych wobec podstawowych derywatów prefiksarno-sufiksalnych, w których do derywowanej postaci przymiotnika z sufiksem *-ny* dołączono dodatkowo pusty semantycznie formant *-awy*, tworzący w polszczyźnie ogólnej i w gwarach przymiotniki osłabiające, np.: **obrzadnawy** ‘rzadkawy’ (: obrzadny ‘rzadkawy’) *obrzadnawi tén lén* Janki Młode, pow. ostrołęcki [KSGP]; **obstarnawy** ‘podstarzały’ (: obstarny ‘starawy’) Mogilany, pow. krakowski [ibid.]. Zmiana semantyczna o charakterze modyfikacyjnym, typowa dla derywowanych przymiotników gradacyjnych [Grzegorzycykowa 1984, 144; GWJP, 376], może w wypadku prezentowanych formacji oznaczać także wzmocnienie cechy,

⁵ Niektórzy z językoznawców struktury z sufiksem *-awy* interpretują jako formacje tautologiczne od derywowanych przymiotników z formantem *-awy*, np. *obcienkawy* ‘trochę cienkawy’ [Staszewska 1982, 74, 75; Cyran 1977, 119, 120], w których formant *ob-* pełni jedynie funkcję strukturalną.

⁶ Podane w źródłach nazwy powiatów, odnoszące się do konkretnych wsi, zostały zaktualizowane wg podziału administracyjnego Polski z roku 1999.

⁷ Nazwa miejscowości obecnie nieistniejącej.

np. **obstarni** ‘dość stary, starawy’: *obstarni chłop* Zgórsko, pow. mielecki [KSGP]; **obgrubni** ‘dosyć gruby’: *uobgrubnia reka* Samocice, pow. dąbrowski, Ocinek, pow. sandomierski [ibid.]. Przedstawione trudności interpretacyjne związane z analizą omawianej kategorii przymiotników nie są czymś niezwykłym. Podobne problemy pojawiają się przy analizie innych typów słowotwórczych o funkcji gradacyjnej, zarówno w polszczyźnie ogólnej [zob. Jadacka 1978], jak i w gwarach [zob. Jaros 2016].

W pozyskanym materiale gwarowym interesującym zagadnieniem staje się repartycja przymiotników gradacyjnych z prefiksem *ob-* na terenie Polski. Przeważająca większość zanotowanych przykładów pochodzi z Małopolski, zwłaszcza południowej, m.in. Podhala, Orawy, okolic Krakowa, Nowego Targu, Limanowej, np. **obchudny** ‘wychudzony’: *jest ta ci trochę obchudna, bo mlycna* Regulice, pow. chrzanowski [KSGP]; **obdalny** ‘trochę daleki, nieco za daleki’: *łowił... z obdalnych pastwisk... głosy pasterskie* Grywałd, pow. nowotarski; *obdalny dom daleki od centrum, samotny*, Limanowskie [ibid., SGPKarł]; *a był to obdolny dom (ze był som dom, som jeden)* Niedźwiedz, pow. limanowski [KSGP], *obdalny* [Kaś 2015–2018, t. 7, s. 93]; **obdużny** ‘trochę długi’: *listeczki obdużnie*, krakowskie [SGPKarł], *obdużni* ‘dość długi’ Samocice, pow. dąbrowski [KSGP]; **obgrubny // obgrubni** ‘dosyć gruby, grubawy’ Ocinek, pow. sandomierski, *uobgrubnia reka* Samocice, pow. dąbrowski; **obstarny // obstarni** ‘trochę stary, dość stary, podstarzały’, krakowskie [SGPKarł], Orawa [Kaś 2011], Podhale [Kaś 2015–2018, t. 7, s. 147], Czchów, pow. brzeski, Zgórsko, pow. mielecki; *bo one były młodsze, a fornale już obstarnie; chłop był obstarni, wysłużony (...)* *to jakże mu odbierać chleb* Iwkowa, pow. brzeski; *babsko* ‘ostarne’ Zakopane, Kościelisko; *miół... obstornom babe* Zakopane, pow. tatrzański; *uobstarnuo* Mszana Górna, *obstárná dziewczyna* Mszana Dolna, pow. limanowski; *po co mu się tak mordować w obstarnie lata* Ocinek, pow. sandomierski [KSGP]; **obstarnawy** ‘podstarzały’ Mogilany, pow. krakowski; **obrzędni**: *tan uowies ni gasty ni rzadki taki uobrzędni*, Przędzel, pow. niżański [ibid., SGMł], *obrzędni*, Kamień, pow. rzeszowski [Kutyła 2016].

Z terenu północnej i wschodniej Małopolski oraz pogranicza małopolsko-mazowieckiego pochodzą przykłady: **obchudni** ‘wychudzony’ Niegowa, pow. myszkowski [Trzeźniewska 1996, 210]; **obcienkawy** ‘trochę cienki’: *takie długie obcinkawe chojocki to som stymple* Widawka, pow. radomszczański [Staszewska 1982, 74], Żelazowice, pow. opoczyński [Cyran 1977, 119, Skocz]; **obcieżkawy** ‘trochę za ciężki’ Żelazowice, pow. opoczyński [ibid.]; **obdalny** Huszcza, pow. bialski [KSGP]; **obgęstny** ‘gęstawy’ Kieleckie [SGPKarł; Cyran 1977, 119]; **obgrubni // -ny** ‘grubawy’ Libiszów, Żelazowice, pow. opoczyński [SL, Cyran 1977, 119, Skocz], Zakościele, pow. tomaszowski [Cyran 1977, 119 Żegn]; **obluzny** ‘luznawy’ Łukowskie [SGPKarł]; **obrzędni** ‘rozrzedzony’: *urabiam lo ciasto na wodzie... tak żeby było obrzędnie*, Kieleckie; *...toby ziemia była jak kulasza obrzędnia* Żabno pow. biłgorajski, Ostrowce, pow. buski [KSGP],

Gościeradów, pow. kraśnicki [SL]; **obstarny // ni** ‘podstarzały’ Brudzewice, pow. opoczyński, Kliszów, pow. pińczowski, Opatkowice, pow. kozienicki; ...*jak chto obstarni...* Żabno, pow. biłgorajski; *jo se kupił klarnet, taki juz nie nowy, obstarni* Lgota Gawronna, pow. częstochowski; *najeni sobie chłopa obstarnego i pojechali. Temcasem rejent się pyto, cy przywieźli ojca, uni opowiadaju, ze przywieźli Gołab*, pow. puławski [KSGP]; **obstarawy** ‘trochę stary’; **obsuchawy** ‘trochę suchy’ Żelazowice, pow. opoczyński [Cyran 1977, 119, Skocz]. Jak widać, derywacja prefiksально-sufiksalna jest głównym sposobem tworzenia omawianych przymiotników w gwarach Małopolski. Jej żywotność w dialekcie małopolskim (głównie na południu) jest wyjątkowa na tle innych polskich obszarów dialektalnych [zob. Trześniewska 1996, 211]. W pozostałych dialektach przymiotniki gradacyjne, charakteryzujące się nieciągłym formantem z komponentem *ob-*, występują o wiele rzadziej i reprezentują jedynie typ z sufiksem *-ny // -ni*. Ich poświadczenia są sporadyczne, np. w gwarach położonych na graniczącym z Małopolską terenie Śląska południowo-wschodniego, np. **obdalny** ‘nieco za daleki’: *to półko mi jes uobdalne*, Ślemień, pow. żywiecki [KSGP]; **obgrubni** ‘dosyć gruby’: *ty heknadli kapieczkym uophrubne* Koniaków, pow. cieszyński; **obstarni//ny** ‘podeszły w latach’: *był to pán doś już uobstarni* Ślemień, pow. żywiecki; *nie był jesce obstarny chłop z niego*, Złatna, pow. żywiecki [KSGP].

Nieliczne przykłady przymiotników gradacyjnych z prefiksem *ob-* zarejestrowano w innych dialektach polskich, np.:

- w gwarach wielkopolskich: **obstarny//ni** ‘trochę stary’: *vuja g. to juz przecie uobstarni chłop* Kramsk, pow. koniński [KSGP], kujawskie [Sobierajski 1952, 61], kaliskie [SGPKarł; Cyran 1977, 119]; **obrzadni** ‘zbyt rzadki’ Gostyńskie, Mokronosy, pow. wągrowiecki, Kiszkowo pow. gnieźnieński; *obrzadnie żyto* Radzewo, pow. poznański [KSGP];
- w gwarach mazowieckich, np. **obrzadni** ‘rzadkawy’ Tykocińskie; *obrzadnia kapusta* Kluki miń; *kasa uobrzadnia*, “ohies *obrzadni*, lén Janki Młode, pow. ostrołęcki, *kasza obrzadnia*, Płockie [KSGP]; **obszerzny//ni** ‘dość szeroki’ *obsyrzny* Krajewo-Wierciochy, pow. przasnyski [Trześniewska 1996, 209], *obserzni* Janki Młode, pow. ostrołęcki [KSGP].

Już pobieżny ogląd repartycji na terenie Polski omawianych derywatów, charakteryzujących się przede wszystkim formantami nieciągłymi z komponentem prefiksальnym *ob-*, pokazuje, że są to formacje archaiczne, peryferyzmy wycofujące się z gwar ludowych pod naporem ogólnopolskich typów słowotwórczych. Świadczy o tym obraz dystrybucji prefiksu *ob-* i sufiksów *-ny // -ni*, *-awy* wykorzystywanych do tworzenia przymiotnikowych formacji o znaczeniu gradacyjnym, ograniczony do południowej i w niewielkim stopniu północnej (Wielkopolska, Mazowsze) części Polski. Należy zwrócić uwagę, że istnieją duże dysproporcje ilościowe pomiędzy dialektem małopolskim a pozostałymi, w których obecność omawianych przymiotników sprowadza się do jednostkowych

poświadczeń. Wydaje się, że ich względna żywotność na terenie Małopolski, zwłaszcza w części południowej regionu, jest spowodowana silnymi, wielowiekowymi związkami gwar tam występujących z językami naszych południowych sąsiadów – Słowaków i Czechów. Formanty: prefiksalne *ob-* oraz nieciągły *ob-/-ny* były w przeszłości produktywne w języku czeskim i słowackim, por. np. *obhloubný* ‘drobet *hluboký*’, *obstárný* ‘drobet *stary*’, *obtužný* ‘drobet *tuhy*’ [Jungmann 1835], oraz w gwarach zach.- i środkowosłowackich [Trześniewska 1996, 215], a także na wschodnich Morawach [ibid., 217]. Współcześnie w języku słowackim funkcjonują przestarzałe formy *obstarnejši* ‘podstarzały’, *obstarný*, *obkratný*, *obvyšný* [SSl, MSl, 207]. We współczesnym języku czeskim prefiks *ob-* zachował się jako komponent formantu nieciągłego *ob-/-lý*, tworzącego przymiotniki,⁸ np. *obhroublý* ‘gburowaty, rubaszny’, *obstarlý* ‘podstarzały’, *obloustlý* ‘grubawy, tłustawy’ [SCz; MICz, 381].

Ślady omawianego prefiksu w przymiotnikach gradacyjnych odnajdujemy także w innych językach słowiańskich. Na terenie zachodniej Słowiańszczyzny prefiks ten znany był także w dialektach dolnołużyckich (zob. formy typu *hobhuski*, *hobtlustny* [Trześniewska 1996, 219]). Nie jest on również obcy językom południowosłowiańskim, o czym przekonują formy: *otesan*⁹ ‘ciasnawy’ (: *tesan* ‘ciasny’), *otežak* ‘ciężkawy’ (: *težak* ‘ciężki’), *okratak* ‘krótkawy’ (: *kratak* ‘krótki’), *onizak* ‘niskawy’ (: *nizak* ‘niski’) funkcjonujące w języku serbskim [SlSrb], w których prefiks *o-*, powstały w wyniku uproszczenia grupy spółgłoskowej na granicy morfemów [SlEsrb, sv.o²], kontynuuje prymarny przedrostek *ob-* (< psł. **obъ-*, **obъ-*).

Niewątpliwie prefiks *ob-*, wykorzystywany w derywacji przymiotników gradacyjnych, nie jest tylko polską innowacją. Na terenie Słowiańszczyzny ma on szerszy zasięg, obejmujący również inne języki słowiańskie, o czym przekonują przytoczone dane. Repartycja na terenie Polski przymiotników powstałych przy jego udziale wyraźnie pokazuje proces wycofywania się starszych formacji, których występowanie zostało ograniczone przede wszystkim do południowych części polskiego obszaru językowego. Jest to więc przykład archaizmu słowotwórczego, który żywotny i produktywny w historycznej polszczyźnie oraz w gwarach został wyparty z języka polskiego przez dominujący obecnie w funkcji gradacyjnej sufix *-awy* (*-awy*) [Trześniewska 1996, 208; Jaros 2016]. Jednocześnie uwzględnienie tła innosłowiańskiego pozwala w zachowanych na terenie Polski przykładach omawianych formacji z prefiksem *ob-* widzieć peryferyzmy, usytuowane na obrzeżach słowiańskiego obszaru językowego.

⁸ Są to zadiektywizowane imiesłowy [MICz, 381].

⁹ Przykłady podawane są w transkrypcji.

Bibliografia

- AGM: H. Horodyska-Gadkowska, A. Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba, 1971–1992, *Atlas gwar mazowieckich*, t. 1–10, Wrocław.
- AJK: Z. Stieber, H. Popowska-Taborska (red.), 1964–1978, *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, t. 1–15, Wrocław.
- A. Brückner, 1970, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- W. Cyran, 1977, *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*, Łódź.
- K. Dejna, 1994, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Łódź.
- Dor: W. Doroszewski (red.), 1957–1969, *Słownik języka polskiego*, t. 1–10, Warszawa.
- H. Górniewicz, 1973–1974, *Dialekt malborski*, t. 1–2, Gdańsk.
- GWJP: R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa.
- Indeks SGP: J. Reichan (red.), 1999, *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki Słownika gwar polskich*, t. 1–2, Kraków.
- H. Jadacka, 1978, *O interpretacji derywatów odprzymiotnikowych z sufiksem -awy*, „Poradnik Językowy” z. 4, s. 146–159.
- I. Jaros, 2016, *Przymiotnikowe derywaty o znaczeniu niepełnej cechy i ich prefigowane synonimy w gwarach Polski centralnej*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 63, s. 17–34.
- J. Jungmann, 1835, *Słownik česko-nemecky*, t. 1, Praha.
- KartXVII/XVIII: *Kartoteka słownika XVII wieku i 1. połowy XVIII wieku*, online: <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=20029> [dostęp: 30.08.2018].
- J. Kaś, 2011, *Słownik gwary orawskiej*, t. 1–2, Kraków.
- J. Kaś, 2015–2018, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 1 (A–B), t. 2 (C–Do), 2015, Bukowina Tarzańska, Nowy Sącz; t. 3 (Dó–Gr), 2016, Bukowina Tarzańska; t. 4 (Gu–Kol), 2017, Kraków; t. 5 (Koł–Mad), 2017, Nowy Sącz; t. 6 (Maf–Nie), t. 7 (Nif–Pap), t. 8 (Par–Pou), 2018, Nowy Sącz.
- J. Kutyla, 2016, *Słownik gwary lasowieckiej Kamienia i okolicy na Rzeszowszczyźnie*, Rzeszów.
- S.B. Linde, 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Lwów.
- J. Maciejewski, 1969, *Słownik chełmińsko-dobrzyński*, Toruń.
- MAGP: *Mały atlas gwar polskich*, 1957–1970, t. 1–13, Warszawa.
- MIC: J. Petr, M. Dokulil (red.), 1986, *Mluvnice čestiny*, t. 1: *Fonetika, fonologie, morfonologie a morfemika, tvořeni slov*, Praha.
- MSl: J. Ružička (red.), 1966, *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava.
- NKJP: *Narodowy korpus języka polskiego*, online: www.nkjp.uni.lodz.pl [dostęp: 08.09.2018].
- B. Osowski, 2018, *Kategoria przymiotnika w języku mieszkańców wsi północno-wschodniej i południowo-zachodniej Wielkopolski*, Poznań.
- H. Perzowa, 1969, *Stopniowanie przymiotników polskich z przedrostkiem przy-*, Wrocław.
- PSWP: H. Zgólkowa (red.), 1994–2005, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań.
- SCz: J. Siatkowski, M. Basaj, 1991, *Słownik czesko-polski*, Warszawa.
- SGMl: J. Wronicz (red.), 2016, *Słownik gwar małopolskich*, t. 1, Kraków.
- SGOWiM: Z. Stamirowska i in. (red.), 1987–2014, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. 1–6, Wrocław.

- SGPKarl: J. Karłowicz, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, online: <http://zbc.uz.zgora.pl/dlibra/docmetadata?id=8866&from=publication> [dostęp 31.08.2018].
- KSGP – Kartoteka *Słownika gwar polskich*, online: <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=37156&from=&dirids=1&tab=1&lp=9&QI=> [dostęp: 08.09.2018].
- SGP PAN: M. Karaś, J. Reichan, S. Urbańczyk i in. (red.), 1977–2015, *Słownik gwar polskich*, t. 1–9, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SGŚ: B. Wyderka (red.), 2000–2014, *Słownik gwar śląskich*, t. 1–14, Opole.
- SL: K. Dejna, 1974–1985, *Słownictwo ludowe z terenu województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” (A–B), XX, s. 189–277; (C–D), XXI, s. 135–290; *idem*, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” (E–J), XXII, s. 135–268; (K), XXIII, s. 147–290; (L–M), XXIV, s. 149–274; (N–Ó), XXV, s. 123–276; (Pa–Por), XXVI, s. 117–257; (Pos–R), XXVII, s. 129–281; (Sa–Sy), XXVIII, s. 119–261; (Sz–U) XXIX, s. 83–233; (W), XXX, s. 91–213; (Z–Ż), XXXI, s. 143–265.
- SlEsrb: P. Skok, 1972, *Etimologijksij rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagrzeb.
- SLXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 1966–2012, t. 1–36, Kraków.
- Z. Sobierajski, 1952, *Gwary kujawskie*, Poznań.
- SSl: Z. Jurchak-Trojan, 2005, *Słownik słowacko-polski*, t. 1–2, Kraków.
- SSrb: D. Durišić-Stojanović, 1999, *Pol'sko-srpski rečnik. Słownik polsko-serbski*, t. 1–2, Belgrad.
- Z. Staszewska, 1982, *Przymiotniki stopnia napięcia w gwarze okolic Radomska*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” t. XXVII, s. 71–97.
- W. Steffen, 1984, *Słownik warmiński*, Wrocław.
- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Wrocław–Warszawa.
- SWil: A. Zdanowicz i in. (red.), 1861, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno, online: <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/> [dostęp: 30.08.2018].
- B. Sychta, 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław.
- B. Sychta, 1980–1985, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. 1–3, Wrocław.
- L. Trzeźniewska, 1996, *Przymiotniki odprzymiotnikowe o znaczeniu niepełnej cechy w dialektach zachodniostowiańskich*, „Studia Dialektologiczne” 1, s. 207–220.
- UJSP: S. Dubisz (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Warszawa.

**Gradation adjectives with the prefix ob-
in dialects and history of the Polish language**

Summary

The object of the discussion is adjectives characterised by the prefix *ob-*, which were recorded in the historical Polish language from the 15th to the 19th century and in Polish dialects, e.g. *obluźny*, *obstary*, *obstarni*, *obdłużny*, *obrzędni*, *obcienkawy*. These are adjectival derivatives the meanings of which are usually an incomplete or weak characteristic found in the stem. Based on an analysis of historical and dialectal data derived from published sources (dictionaries, monographs) and unpublished ones (the index of *Słownik gwar polskich (Dictionary of Polish Dialects)*), the predominance of the prefix-suffix derivation (formants: *ob-/-ny*, *-ni*, *-szy*, *-awy*) over prefix derivation was ascertained. Attention was also drawn also to the tautological function of the prefix *ob-*, e.g. in *obsuchy* 'suchy' ('dry'). The repartition of the adjectives formed with the prefix in Poland clearly shows the withdrawal process of older formations the occurrence of which was restricted mainly to southern parts of the Polish language area. The inclusion of other Slavic backgrounds allows the discernment of peripherisms, situated in the margin of the Slavic language area, in the examples of formations with the prefix *ob-* that have been preserved in Poland.

Trans. Monika Czarnecka